

İmam Ebû Hanîfe'nin Fıkhî Metodolojisi

Ali PEKCAN*

Sunuş

Kendisi hakkında, "*Bütün zamanların en büyük bilge hukukçusu*" şeklindeki bir tanımlamanın abartı sayılamayacağımı sandığımız düzeyde bir konuma sahip olan İmam Ebû Hanîfe (ö.150/767), manevî yaşantısı, geniş ufkü, rehber kişiliği ve uzman eğitimciliğinin yanı sıra, sahip olduğu hukuk mantığı ve felsefesi, olayları yorumlayışı, hukukî sonuçlara ulaşmak için izlediği metodolojisi ile de yaşadığı çağdan içinde bulunduğumuz modern döneme kadar müslüman toplumları derinden etkilemekle kalmamış, *-başta hukuk alanı olmak üzere-* bütün kuşakların aydınlığında yürüyecekleri engin bir kültür birikimini onlara armağan etmiştir.

Biz bu mütevâzî çalışmamızda, sonraki dönemlerde kendisine ilave edilen yakıştırılan, adına *tahrir* denilen bir yöntemle onun fıkhî mirasından yola çıkarak onun hukukî metodunu anlama ve kavrama çabası yerine, bizzat kendisinin, en yakın talebelerinin, çağdaşı olan büyük müctehid ve bilgin kimselerin hakkında söylediklerinden, onunla çeşitli vesilelerle diyalog kurmuş kimselerin görüş ve değerlendirmelerinden yola çıkarak, onun hukuk mantığını ve felsefesini kavramaya ve keşfetmeye çalışmak, hem daha pratik, hem de objektifliğe daha yakın bir yöntem olacaktır kanaatindeyiz. Böyle bir yöntem izlemek, İmam Ebû Hanîfe'yi doğru ve tutarlı anlamamıza yardımcı olacağı gibi, hakkında ileri sürülen kimi iddialara da en yalın ve net bir cevap niteliğini de taşıyacaktır. Bahsettiğimiz neden ve gerekçelere dayalı olarak önce onun kendisinin öğrencilerinin-çağdaşlarının sözlerine, onunla yapılan diyaloglara yer verecek, sonra da bütün bu veriler ışığında onun fıkhî metodunu tesbite çalışacağız.

Ancak burada, muhtemel olarak ileri sürüleceğini sandığımız bir hususa işaret etmekte fayda mülâhaza

ediyoruz. Her şeyden önce burada verilen referanslar erken dönem fıkhî mirasının yanı sıra, olaylar ve kişisel hayatların ele alındığı "*menâkıb*" (yeni adı ile *biyografi*) türü eserler olacaktır. "*Menâkıb*" türü eserlerden bahsedildiği zaman, genel bir kanı olarak bu tür eserlerin, olayları ve kişileri anlatırken, onlarla ilgili değerlendirmeleri yaparken, gerçek dışı, çokça abartılı ifadelerin bulunduğu, dolayısıyla bilimsel değerlerinin tartışmalı olduğu tezinden yola çıkarak bu çalışmamızdaki referanslara da aynı çekincelerden hareketle kuşkulu bir biçimde yaklaşmamalarını ümid ediyoruz.

Burada problem, "*menâkıb*" kavramı ya da teriminin olumsuz imajından kaynaklanmaktadır. Zira tarihçiler, kültür ve tarihî birikim aktarıcıları, alanlarına dair bilgilerin aktarımında zaman zaman dayanaktan yoksun, aklen izah edilmesi mümkün olmayan ya da İslâm'ın temel ilke ve kurallarıyla te'lifî mümkün gözükmeyen bilgi aktarımında bulunmalardır. Ancak bu handikapın yola çıkarak bütün tarih çalışmalarını yanlış ya da mesnedsiz kabul etmek, hiçbir bilimsel değer taşımamaktadır. Ayrıca, "*menâkıb*" türü eserler, önemli bilgi ve değerlendirmeler içerirler. Bunun yanı sıra, bazı abartılı ifadelerin bu eserlerde yer alması yadsınmaz bir gerçektir. Ancak bu tür bilgi ve belgeler, aktarılan rivayetler, tarihi bilgiler, "*tarih metodolojisi*" kriterleri ışığında değerlendirilmek suretiyle gerekli ve istenilen sonuçlara ulaşılacaktır. Dolayısıyla aktarılabilecek olan rivayet ve diyalogların, bu açıdan bakılarak değerlendirileceğini umarız.

I. Kendisinin ve En Yakın Arkadaşlarının Bu Konudaki Görüşleri

Bu bölümde biz, Ebû Hanîfe'nin fıkhî metodunu, bizzat kendisinden rivayet edilen sözlerinden, talebe ve çağdaşı diğer alimlerin görüşlerinden yola çıkarak belirlemeye, sonra da bu söz ve rivayetlerin kısaca değerlendirmesini yaparak konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

* Dr., D.İ.B. Seliuk Eğitim Merkezi Öğretmeni

Rivayetlerden bazılarını –özellikle Ebû Hanîfe'nin kendi sözlerinin- orjinallerini de vererek mukayaseye imkan sağlamak istedik. Şimdi bu görüş ve rivayetlere geçebiliriz;

A- Kendi Sözleriyle Ebû Hanîfe ve Fıkhî Metodu

...سمعت أبي حنيفة يقول: ما جاء عن رسول الله (صلى عليه وسلم) لم يقدم عليه أحد. وما جاء عن أصحاب رسول الله (صلى الله عليه وسلم) اخترنا.

Ebû Nuaym el-İsfelânî (ö.430/1039) rivayetine göre Abdullah ibn el-Mübarek (ö.181/797) şöyle demiştir:

"Ebû Hanîfe'yi şöyle derken işittim:

"Rasûlullâh (sav)'tan bir rivayet gelirse, hiç kimse onun önüne geçirilemez. Sahabe'den birtakım görüşler rivayet edilirse, o görüşler arasında seçme yaparız."¹

...روى نوح الحامى عن أبي حنيفة أنه قال: ما جاء عن الرسول صلى الله عليه وسلم قطي الرأس والعين. وما جاء عن الصحابة اخترنا. وما كان من غير ذلك فهم رجال ونحن رجال!

Nuh el-Câmî (ö.173/789)'in rivayetine göre Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"Rasûlullâh (sav)'tan gelen rivayetler başgöz üstünedir. Sahabe'den rivayet edilen görüşlerden dilediğimizi seçeriz. Onların dışındakilere gelince, onlar adam(sa) biz de adamız!"²

قال أبو حنيفة: لا ينبغي لرجل أن يحدث من الحديث إلا ما حفظه من يوم سمعه. إلى يوم يحدث به.

Tahâvî (ö.321/933)'nin kendi senediyle Ebû Yusuf (ö.182/798)'tan yaptığı rivayete göre, Ebû Hanîfe (ö.150/767) şöyle demiştir:

"Bir kimse bir hadisi, ilk işittiği andan rivayet ettiği ana kadar aynı şekilde hafızasında tutmadıkça- o hadisi nakletmesi caiz olmaz."³

Mekkî (ö.568/1172)'nin naklettiğine göre⁴ Ebû Hanîfe ile Evzâî (ö.157/795) arasında şöyle bir konuşma geçer.

Evzâî, Ebû Hanîfe'ye soruyor;

¹ İsfelânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s.22; Mekkî, kendisinin bu rivayetin değişik varyantlarını işittiğini belirtir. (*Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut, 1981, s.4)

² Zehabî, *Siyer*, 6/401. *Menâkıb*, s.32,33; Sayıncı, *Ahhâru'l-Hî Hanîfe*, s.27

³ İbn Abdilberr, *el-İntiqâ*, s.257; Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-Mudhyye*, 1/61; Zehabî, *Tarihul-İslam*, 6/310; *Siyer*, s.40

⁴ Mekkî, *Menâkıb*, s.113,114

-Namazda rukûa giderken ve rukûdan doğrulurken ellerinizi niçin kaldırmıyorsunuz?

-Çünkü Rasûlullah(sav)'tan bunu yaptığma dair sahih bir haber gelmemiştir.

-Nasıl sahih haber olmaz? Bana Zührî, Sâlim'den O da babasından "Rasûlullah (sav)'ın Namaza başlarken, rukûa varırken ve rukûdan doğrulurken ellerini kaldırdığını" haber verdi.

-Bana da Hammâd, İbrahim'den O, Alkame ve Esved'den onlar da Abdullah ibn Mesud'dan "Rasûlullah (sav)'ın, sadece namaza başlarken ellerini kaldırdığını bir daha da kaldırmadığını" haber verdi.

-Ben sana Zührî, Sâlim ve babası aracılığıyla Hz. Peygamberden haber veriyorum. Sen ise bana, Hammad ve İbrahim haber verdi diyorsun?!

-Hammad b. Ebî Süleyman Zührî'den, İbrahim de Sâlim'den daha fakittir. İbn Ömer'in sahâbî oluşu ayrı bir fazilettir. Ancak fîlahta Alkame ondan geri değildir. el-Esved'in birçok meziyetleri vardır. Abdullah'a gelince, Abdullah işte O Abdullahtır.!!!"

Bu cevap üzerine Evzâî sükût etmiştir.

İmâm Ebû Hanîfe, *Osmân el-Bettî* (ö.143/760)'ye, yazdığı ünlü risalesinde, Sünnet'in gerekliliği hakkında şunları söylemiştir.

"...Bil ki, sizin bildiğiniz ve insanlara öğrettiğiniz şeylerin en faziletlisi, Sünnet'tir. Senin için lâayk olan, Sünnet'i öğrenmeleri gereken çihil kimseleri bil-mendir..."⁵

سمعت أبا حنيفة يقول: لا يحل لمن يقتدى من كتبي أن يقتدى حتى يعلم من أين قلت.

İbn Abdilberr (ö.463/1071), İmâm Züfer (158/775)'den İmâm Ebu Hanîfe'nin,

"Neye dayanarak hüküm verdiğimi bilmedikçe, bir kimsenin benim kitaplarıma bakarak fetvâ vermesi caiz değildir."⁶ dediğini nakleder.

قال أبو حنيفة:

ليس لأحد أن يقول برأية مع كتاب الله تعالى ولا مع سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم ومع ما أجمع عليه أصحابه. وأما ما اجتلقوا فيه فتخبر من أقاربهم أقرب إلى كتاب الله تعالى أو إلى السنة ونحوه. وما جاوز ذلك فالاجتهاد بالرأى فمن عرف الاختلاف وقلع وعثر هذا كفوا.

⁵ Ebû Hanîfe, *Risâle ıld Osmân el-Bettî*, s.65

⁶ el-İntiqâ, s.267

-Bir başka defasında:

"Hiçbir kimsenin, hakkında Kuran, sünnet ve Şahabenin icmâ'ı bulunan bir konuda görüş ileri sürmesi caiz değildir. Eğer Ashâb, bir konuda görüş ayrılığına düşmüşlerse bu durumda, o görüşlerden Allâh'ın Kitabına, Rasûlünün Sünnetine en yakın bulduğumuz görüşü alırız. Bunun ötesinde kendi re'yi ile icthâd etmek, ilgili konudaki görüş ayrılıklarını bilerek kıyas yapabilen kimseler için caiz olur."⁷

وعنه أيضا "حجبا للناس! يقولون افتي بالرأي! ما

افتي الا بالانتر!!

-Yine O: "Bu İnsanlara şaşır! Benim surf kendi re'yiyle hüküm verdiğimi söylüyorlar, halbulki ben, sadece hadise dayanarak fetvâ veririm!"⁸

-İmâm Ebü Hanîfe, hadis'e muhalefet ithamlarına karşı bizzat kendisi.

"Allah, Rasûlüne muhalefet edene lânet etsin! Zira Allah (cc), bize onunla ikramda bulundu ve bizi onun aracılığıyla kurtardı..."⁹ diyerek karşılık vermiştir.

-Mekki. İmâm Hâfız Ebü Yahyâ Zekeriyâ en-Neysâbü'nî'nin, 'Menâkıbü Ebî Hanîfe' adlı eserinde kendi rivayet senediyle Yahyâ b.Nasr b. Hâcib'ten rivayetine göre Ebü Hanîfe'nin

"Yamında bir hadis sandığı var. Ben bunlardan yararlı olacak çok az bir kısmını çıkardım"¹⁰ dediğini nakleder.

Yine İmâm, mücerred re'y den bahisle şöyle demiştir:

"Allah'ın dininde (mücerred) re'y le görüş beyân etmekten sakının! Size Sünnet'e ittibâ etmek düşer!. Kim bu usûlden ayrılırsa, sapıtır...Selef'in eserlerine sarılın!..Sözlerini altınla yaldızlasalar bile, insanların re'ylarından sakının! Çünkü iş, ancak siz sırât-ı müstakim üzere bulunduğunuz zaman vuzûha kavuşur!"¹¹

-Ebü Hanîfe, Hz. Peygamberin dindeki veri ve konumu hakkında şöyle demektedir:¹²

...Eğer bir kimse, 'Peygamber (sav)'in her söylediğine inanıyorum, ancak 'Nebî (sav), haksız yere konuşmaz ve Kur'ân'a muhalefet etmez' derse, bu,

onun peygamberi tasdik ettiğini ve Peygamberi Kur'ân'a muhalefetten tenzih ettiğini gösterir. Şâyet Peygamber (sav) Kur'ân'a muhalefet etse ve Allah'a karşı haktan başka birşey söyleseydi, Allah Teâlâ, "Eğer Muhammed, bize karşı o (Kur'ân)'a bazı sözler katmış olsaydı, biz onu kuvvetle yakalardık, sonra da onun şah damarını koparırdık, hiç biriniz de onu koruyamazdınız!" (Hâkka, 44-47) kavline uygun olarak, onu kuvvetle yakalar ve şah damarını koparırdı.

-Allâh'ın Rasûlü, Allâh'ın kitabına muhalefet etmez. Allahın kitabına muhalefet eden de Allah'ın Rasûlü olamaz!...Nebî (sav)'den, Kur'ân'a aykırı olarak hadis rivâyet eden kimseyi reddetmek, Hz.Peygamberi red ve vulanlamak anlamına gelmez. Bu, ancak, Peygamber (sav)'den bâtil rivâyette bulunan kimseyi reddir. İtham bu kimseyedir. Peygambere değil! Bu nedenle Hz.Peygamberin söylediği herşey, işitelim-işitmeyelim başımız gözümüz üstündedir. Buna îmân eder, ve Allah'ın Rasûlünün söylediğine, olduğu gibi şehâdet ederiz. Ve yine şehâdet ederiz ki, O, Allâh'ın nehyettiği birşeyi emretmez. Allâh'ın bağladığı birşeyi koparmaz. Allâh'ın tavsîf ettiği birşeyi ona aykırı bir şelâlede tavsîf etmez. Şehâdet ederiz ki O, bütün işlerde Allâh'a muvâfıktır. Bid'at olabilecek hiçbirşey yapmamıştır, Allah azze ve celle'nin söylediği sözlerle hiçbir ekleme yapmamış, zorlayıcılardan olmamıştır. Onun için Allah Teâlâ, "kim Peygambere itaat ederse, Allâh'a itaat etmiş olur!" (Nisâ,80) buyurmuştur.

بحسب بن الطرس قال: شهدت سفياناً وأتاه رجل فله مقدار في العلم والعمادة، فقال له: يا أبا عبد الله! ما نفعك علي أبي حنيفة؟ قال وما لي؟ قال:

سمعت يقول (قولا فيه انصاف وحجة): (أني) أخذ بكتاب الله (إذا رجعت)، فما لم أجد. (فيه) فبسة رسول الله (والأشياء الصحاح عنه التي فشت في أيدي الثقات عن الثقات)، فما لم أجد في كتاب الله ولا في سنة رسول الله أخذت يقول أصحابي، أخذ يقول من شئت وأدع (قول) من شئت منهم ولا أخرج من قولهم أني قول غيرهم! فلما إذا انتهى الأمر أو جاءني إبراهيم، وأشمي، وابن سيرين، والحنين، وعطاء، وسعيد بن المسيب... وعدد رجلا، فقوم اجتهدوا فاجتهد كما اجتهدوا!

-Yahyâ b. Dureys şöyle demiştir;

Süfyan es-Sevri'nin yanında iken, ilim ve ibadetiyle tanınan bir şahıs onun yanına gelerek,

"Ey Ebâ Abdillâh! Ebü Hanîfe'ye niçin bu kadar düşmanlık besliyorsunuz? Deyince,

-Ona ne olmuş?! deyince,

-Onu, özü itibarıyla insaf ve huccet içeren şu sözleri

⁷ Heysemî, el-Hayrâtü'l-Hisân, s.41,42; Sâlihî, Ugûd,s.175

⁸ Sâlihî, a.g.e., s.174; Mekki, Menâkıb, s.72; Kerderî, Menâkıb,s.162; Heysemî, a.g.e., s.41,42

⁹ İbn Abdilberr, el-İnşâ, s.259

¹⁰ Mekki Menâkıb, s.85;Kerderî, Menâkıb,s.169

¹¹ Şa'irânî, el-Mizân, 1/47,53

¹² Ebü Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, s.26; (Benzeri bir rivayet için bkz.Mekki, Menâkıb,s.87,88)

ifade ederken işittim.

"Ben, bir meselenin hükmünü Kur'an'da bulsam hemen ahırm. Şayet onda bir hüküm bulamazsam, Rasûlullâh (sav)'ın Sünnetini silka râvilerin yine kendileri gibi sika kimselerden yaptıkları yaygın sahih eserleri ahırm. Eğer hükmü, ne Kur'an'da ne de Sünnet de bulamazsam, Ashâbın görüşlerinden dilediğimi ahırm, dilediği bırakırım. Fakat onların görüşlerini bırakıp, başkalarının görüşlerine itibâr etmem. Nihayet iş, İbrâhim en-Nehâî, Şa'bî, İbn Sîrîn, Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebî Rabâh, Saîd b.el-Müseyyeb gibi kimselere gelince, Onlar ictihad eden bir topluluktuktu. Ben de onların ictihad ettikleri gibi ictihad ederim."¹³

...سمعت أبا حنيفة يقول: إذا وجدت الأمر في كتاب الله تعالى وفي سنة رسول الله أخذت به ولم أسرف عنه وإذا اختلفت الصحابة اختلفت من قولهم وإذا جاء من بعدهم أخذت وتركت.

Abdülkerim b. Hilâl'in babasının rivâyetine göre Ebû Hanîfe şöyle demiştir;

"Bir konunun hükmünü Kur'an ve Sünnet'te bulursam onu ahr başka birşeye bakmam. Eğer bir konuda Sahabe, ihtilâf etmişlerse, onların görüşlerinden dilediğimi seçerim. Sahabe'den sonraki kuşaklardan bir görüş gelirse dilersem ahırm, dilersem bırakırım."¹⁴

Sayrafi'nin rivâyetine göre, Ebû Hanîfe şöyle demiştir;

... سمعت أبا حنيفة يقول: ليس بحري القياس في كل شيء.

"Kıyas metodu, her konuda işletilmez."¹⁵

... قال النوكعي: سمعت أبا حنيفة يقول: البول في المسجد أحسن من بعض القياس.

Vekî' b.el-Cerrâh (ö.197/812), Ebû Hanîfe'nin 'Mescide bevletmek, bazı kıyaslardan daha güzeldir.'¹⁶ dediğini rivayet eder.

الصحية وتعمل بما يتفقون عليه، فإن اختلفوا، قسنا حكما على اختلفوا، قسنا حكما على حكم بجامع العلة بين المسائلين حتى يتضح المعنى.

Rivayete göre Ebû Hanîfe, şöyle derdi;

"Vallâhi, Bizim kıyas'ı nass'sa takdim ettiğimizi söyleyen yalan söylemiş ve iftirada bulunmuştur! Nass varken hiç kıyas'a ihtiyaç duyulur mu?"

Yine bir defasında,

"Biz önce Kitabı, sonra Sünneti, sonra da Sahabe'nin görüşlerini ahr, üzerinde görüş birliğine vardıkları şeyle amel ederiz. Eğer bir konuda Sahabiler ihtilaf etmişlerse, ilk meseleden birinin hükmünü -aradaki ortak illet'ten dolayı- kastedilen anlamın açıkça ortaya çıkması için diğeri ile kıyas ederiz."¹⁷

... سمعت أبا حنيفة يقول: قولنا هذا رأي، وهو أحسن ما قدرنا عليه فمن جاءنا بأحسن من قولنا فهو أولي بالصواب منا.

Hasen b. Ziyâd el-Lü'lû (ö.204/819) söylediğine göre¹⁸ Ebû hanîfe şöyle demiştir;

"Bu, ulaşabildiğimiz bir görüştür. Kim bizim görüşümüzden daha güzelini ileri sürerse, o görüş doğruya bizim görüşümüzden daha yakındır."

قال أبو حنيفة: ... هذا الذي نحن فيه رأي، لا تحير أحداً عليه، ولا نقول: يجب على أحد قبوله بكمراهة، فمن كان عنده شيء أحسن منه فالجاء به.

Ebû Hanîfe şöyle demiştir;

"...Bu, bizim görüşümüzdür. Kimseyi bu görüşü almaya zorlamayız. Herkes bu görüşü zorla kabul edecektir demeyiz. Her kimin yanında bizim görüşümüzden daha güzeli varsa onu ortaya koysun!"¹⁹

Yine Mekki'nin rivâyetine göre, "İmam Ebû Hanîfe, kendisine cevaplaması istenen bir soru yöneltildiği zaman uzunca düşünür, derin derin nefes alır sonra da (اللهم لاتؤاخذنا)

Allahum bizi muahaze etme!" derdi.²⁰

B. Talebe ve Çağdaşlarına Göre Ebû Hanîfe ve Fikhî Metodu

1. Öğrencilerinin Gözüyle Ebû Hanîfe;

Mekkî, Ebû Yusuf'tan şu olayı nakleder.

¹³ İbn Abdilberr, *el-İntiqâ*, s.261-265; Saymerî, a.g.e., s.24; Mekki, *Mendâkıb*, s.80; Zehebî, *Mendâkıb*, s.34; Kerderî, *Mendâkıb*, s.163; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/443; Askalanî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/451; Şa'rânî, *el-Mizânü'l-Kâbir*, 1/56 Sâlihî, *Uqûdu'l-Cümân* s.172; Süyûtî, *Tebîyid*, s.109.

¹⁴ Mekki, *Mendâkıb*, s.73,74

¹⁵ Mekki, a.g.e., s.74

¹⁶ Saymerî, s.27; Zehebî, *Styer*, 6/401; *Mendâkıb*, s.34; Kerderî, *Mendâkıb*, s.162

¹⁷ Şa'rânî, *el-Mizânü'l-Kâbir*, 1/56

¹⁸ Mekki, a.g.e., s.71; Sâlihî, *Uqûd*, s.174

¹⁹ İbn Abdilberr, *el-İntiqâ*, s.258

²⁰ Mekki, *Mendâkıb*, s.100

"Bir gün Ebü Hanîfe'nin yanına girdim, üzüntülü idi. Ona soru sormaktan çekindim. Biraz sonra başını kaldırdı ve "Ey Ebü Yusuf! Görüyormusun. Allah bizi içinde bulunduğumuz bu durumdan dolayı sorguya çekecek!" deyince ben de "Müctehide düşen sadece ichtihad etmektir" dedim bunun üzerine O, başını kaldırıp, "Allahım bizi sorguya çekme!" diye dua etti.²¹

İmâm Züfer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir,

"Ebü Hanîfe karşıtlarının sözlerine kulak asmayın! Çünkü Ebü Hanîfe ve arkadaşları, herhangi bir konuda bir görüş ileri sürdükleri zaman, mutlaka, Kur'an'a, Sünnet'e ve sahih görüşlere dayanırlardı. Sonra, bunlara kıyas ederlerdi."²²

Yine İbn Abdilberr, Ebü Yusuf'un şöyle dediğini zikreder.

"Biz herhangi bir fikhî meselede ihtilafa düştüğümüzde meseleyi Ebü Hanîfe'ye sorduğumuzda meselenin çözümünü sanki elbisesinin yeminde çıkarp bize verirdi. Hadisleri tefsir etmede Ebü Hanîfe gibisini görmedim."²³

وقال كان يقول: "إن أكتب الله ناسخاً ومتسوعاً، وإن للحدث ناسخاً ومتسوعاً،"

Yahya b. Âdem, Ebü Hanîfe'nin;

"Kur'an'ın ve Hadislerin mutlaka nâsih ve mensûh olanları vardır."²⁴ dediğini nakleder.

Hasan b. Ziyad el-Lü'lu'nun rivayetine göre²⁵ Ebü Hanîfe,

"İnsanların en âlimi, onların ihtilaflarını en iyi bilendir" tesbitini rivayet eden biz değiliz mi?!" demiştir.

Ebü Yusuf şöyle der;

"Herhangi bir konuda Ebü Hanîfe'ye muhalif ol-sam, o meseleyi düşündüğümde onun sahip olduğu görüşün ahiret açısından daha kurtuluş sebebi olduğunu, bazan hadise yönelmek istediğimde, bir de bakıyorum ki, O, sahih hadisi benden daha iyi biliyor."²⁶

Muhammed b. el-Hasen'in söylediğine göre, Ebü Hanîfe'nin Ashâbı, onunla kıyas konusunda tartışır, karşı görüşleriyle ona muhalefet ederlerdi. Ancak ne zaman ki O, "Ben istihsan yapıyorum!" dediği zaman

hiç kimse ona yetişemezdi!"²⁷

Yine Mekki, Hasan b. Ziyad'ın

"Ebü Hanîfe, dörtbin hadis rivayet etmiştir. Bunların ikibinini Hammâd'dan, diğer ikibinini ise, öteki hadis şeyhlerinden rivayet etmiştir."²⁸ dediğini nakleder.

Mekki, Ebü Yusuf'un şöyle dediğini belirtir.

"Ebü Hanîfe, kendisine herhangi bir mesele arz olduğunda, "Bu konuda bildiğiniz bir hadis var mı?" diye sorardı. O'na bir eser naklettiğimizde, o konu ile ilgili kendi görüşünü belirtirdi. Eğer bir konudaki iki görüşten birini destekleyen rivayetler diğerinden daha çok ise, onu alırdı. Eğer rivayetlerin sayısı birbirine yakın sayıda olursa, onlar arasında seçim yapardı. Değilse kıyasa başvurur o da uygun olmazsa, istihsan metodunu kullanırdı... Eğer ince (fikhî) meselelerden söz edecekse, biraz yalnız kalır, sonra yanına Mis'ar ve (güzel Kur'an-ı Kerim okuyan) Amr b. Zerr'i oturtur, o da bir miktar Kur'an tilâvet edince, okunan âyetleri kendi aralarında müzâkere ederlerdi."²⁹

Ebü Yusuf, Hocası Ebü Hanîfe'nin metodunu şöyle açıklar,

"Herhangi bir hadise meydana geldiği zaman, 'yanımızda bir eser var mı?' der bizim yanımızda veya kendi yanında bir eser bulunursa, onu alırdı. Rivayetler farklılık ifade ederse, sayısı çok olanı alırdı. Eser yoksa kıyas'a başvururdu. Kıyas yapmak yarar sağlamazsa istihsan metodunu kullanırdı."³⁰

Mekki, kendi rivayet zinciri ile Esed b. Amr'dan onun şöyle dediğini rivayet eder³¹;

"Ebü Hanîfe, bize

"Ben size herhangi bir konuda görüş belirtir de o konuda bir eser bulamazsam, siz o konuda eser olup-olmadığını araştırın." derdi.

Daha sonra birgün "Bir adam hanımına; 'Üçay sana yaklaşıyacağım!' diye yemin etse, 'dörtay' şeklinde yemin etmedikçe ilâ yapmış olmayacağını söylemiş ve herhangi bir eser de zikretmemişti. Fakat bizim yine de o konuda eser olup-olmadığını araştırmamızı istemişti. Bir süre geçtikten sonra -ulemânın ihtilafını çok iyi bildiğinden dolayı başkalarına tercih edilir bir şahıs olan- Saîd b. Ebî Arûbe yanımıza geldi.

²¹ Mekki, *Menâkıb*, s.105

²² Mekki, a.g.e., s.75; Kerderî, *Menâkıb*, s.164

²³ İbn Abdilberr, *el-İntiqâ*, s.257

²⁴ Saymerî, a.g.e., s.25; Mekki, *Menâkıb Ebi Hanîfe*, s.80, 82

²⁵ Mekki, *Menâkıb*, s.148

²⁶ Saymerî, a.g.e., s.25

²⁷ Saymerî, a.g.e., s.25; Kerderî, *Menâkıb*, s.164

²⁸ Mekki, *Menâkıb*, s.85; Kerderî, *Menâkıb*, s.169

²⁹ Mekki, *Menâkıb*, s.85

³⁰ Kerderî, *Menâkıb*, s.170

³¹ Mekki, *Menâkıb*, s.81,82

Biz de ona bu konuyu sorduk, o da, Âmir b. el-Ahvel-Atâ-İbn Abbâs (ra) rivayet zinciriyle onun; "Bir adam hanımına; 'Üçay sana yaklaşmıyacağım!' diye yemin edip de, 'dörtay' ona yaklaşmazsa, ilâ yapmış olmayacağı; şekindeki kendi ictihâdını Ebû Hanîfe'ye ilettiğimizde çok sevinmiştir. Biz kendisine 'hangi delile dayanarak ilâ yapmış olmayacağını söyledin' deyince, 'Allâh'ın kitabındaki 'Hanımlarına ilâ yapanlar dört ay beklerler.' (Bakara/226) ayetine dayanarak verdim. Ancak kendi görüşüme göre yorum yapmaya cesaret edemedim." diye karşılık verdi."

'Ebû Yusuf, şöyle demiştir: "Şu üç kimseden daha fakihini görmedim! (onlar): Mâlik, İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'dir."³²

'Deylemi'nin Abdülaziz b. Razme'den rivayetine göre³³, Kûfe'ye dışardan bir muhaddis geldiği zaman Ebû Hanîfe; 'ona gidin, bizde bulunmayan hadis var mı? yok mu bir araştırın' der. başka bir muhaddis geldiği zaman yine aynı şekilde davranır.

II. Çağdaşlarına ve Diğer Yakın Dönem Âlimlerinin Değerlendirmelerine Göre Ebû Hanîfe ve Fıkhi Metodu

... قال الشافعي: قيل لمالك: هل رأيت أبا حنيفة؟ قال:

نعم! رأيت رجلاً لو كتبك في هذه السارية أن يخطأ ذهباً لفلان بحتة!

'İmâm Sâfi (ö.204/819) şöyle demiştir;

"İmâm Mâlik'e; Ebû Hanîfe'yi gördün mü? diye sorulunca O;

"Evet. Öyle bir adam gördüm ki, eğer sana "şu sütün altındır" diye ileri sürse, bunu delilleriyle isbat eder!"³⁴

قال الليث: لقيت مالكا بالمدينة فقلت له: اني اراك تسمع العرق عن حبيبتك! قال: قد عقت مع أبي حنيفة، انه لفيقه يا مصري! ثم لقيت أبا حنيفة فقلت: ما أحسن قول ذاك الرجل فيك! فقال: والله ما رأيت أسرع منه بحواب صادق وزهد تام.

'Leys b.Sa'd (ö.175/791)der ki:

"Medîne'de iken Mâlik ile karşılaştım. Ve ona,

"Bakıyorum alındaki terleri siliyorsun! deyince,

"Ebû Hanîfe ile birlikteydin. O gerçekten fakih'tir ey Mısırlı!..diye karşılık verdi.Sonra Ebû Hanîfe ile karşılaştım ve ona, -

Şu adam (Mâlik)'ın senin hakkında söyledikleri ne kadar hoş! deyince o da ;

"Vallâhi, ondandan daha süratli olarak doğru ve titiz cevap vereni görmedim!"³⁵ demiştir."

'İbn Abdilber'ın kaydettiğine göre³⁶ Hakem b.Yâqid şöyle demiştir.

"Ebû Hanîfe'yi günün başlangıcından sonuna kadar sürekli fetvâ veriyorken gördüm. (Günün sonunda) yanında bulunan insanların sayısı azalınca ona yaklaştım ve ona,

"Ey Ebû Hanîfe! Şayet Ebûbekir ve Ömer bu mecliste olsaydı, sonra da onlara bu karmaşık problemler sorulsaydı, herhalde onlardan bazılarını cevaplamadan bırakırlardı!" deyince Ebû Hanîfe, bana doğru dönerek, "Sen hasta mısın?!! (kardeşim)" diye tepkide bulundu.

'Abdullah İbn el-Mubarek (ö.181/797)anlatıyor:

"Birgün Mâlik'in yanında bulunuyordum.Yanına bir adam geldi onu çok iyi ağırladı. Daha sonra O, dışarı çıkınca, 'bu kimdir? bilirmisiniz.' dedi. Oradakiler, -Hayır! deyince,

"İşte bu, Irak'lı Ebû Hanîfe'dir! Şayet şu sütunun altından olduğuna ileri sürse, durum onun dediği gibi çıkar. Zira Fıkıh, kendisine kolaylaştırılmıştı."

Sonra yanına Süfyan-ı Sevri girdi. Onu az önce Ebû Hanîfe'yi oturduğu yerin biraz aşağısına oturttu. O da ayrılınca 'Bu Süfyan'dır.' dedi, sonra da onun fıkıhından ve verâ'ından bahsetti."³⁷

'Saymerî (ö.436/1045), İbn Derâverdi'den şu olayı nakleder,

"Birgün Mâlik ve Ebû Hanîfe'yi yatsıdan sonra Mescid-i Rasûl'de ilmi konularda müzâkere ederken gördüm. Öyle ki, her biri kendi sahip olduğu ve amel ettiği görüşü savunuyor, ancak birbirlerine karşı ileri gitmiyorlar, biri diğerini hata etmekte suçlamıyordu... (bu durum), bulundukları yerde sabah namazını beraberce kılınca kadar devam etti."³⁸

قال الشافعي: الناس في الفقه عيال علي أبي حنيفة

³² Kâdî İyâd, a.g.e., 1/131

³³ Kerderî, Menâkıb, s.169

³⁴ Râzî, a.g.e., s.211; İbn Abdilber, el-İnşâ, s.269; Şîrâzî, Tabakâtü'l-Fukahâ, s.87; Bağdâdî, a.g.e., 13/338; Mekki, Menâkıb, s.96; Zehebi, Siyerü'l-İlmü'n-Nübelâ, 6/399; Tarihü'l-İslâm, 9/312; Menâkıbü'l-Ebî Hanîfe, s.31; Mizzi, Tehtîbu'l-Kemâl, 29/429; Kerderî, Menâkıbü'l-Ebî Hanîfe, s.45; Taşköprizâde, Tabakâtü'l-Fukahâ, s.13. İbn Kesir, el-Bidâye, 9/409; Şâ'rânî, a.g.e., 1/53; Süyûtî, Tebyidü's-Sahîfe, s.103

³⁵ Kâdî İyâd, Terîbü'l-Medârik, 1/131

³⁶ el-İnşâ, s.270

³⁷ Saymerî, Ahbâr, s.82; Sâlihî, Uqûd, s.187

³⁸ Saymerî, Menâkıb, s.81

Rabî b. Süleyman el-Murâdî'nin belirtişine göre İmam Şâfiî (ö.204/819), Ebû Hanîfe (ö.150/767) hakkında şöyle demiştir:

"İnsanlar Ebû Hanîfe'nin fıkıhı karşısında çocuk-çocuk mesabesinde."39

Harmele b. yahyâ (ö.243/857)'nin rivayetine göre Şâfiî:

"Ebû Hanîfe'nin kitaplarını gözden geçirmeyen kimse fıkıh ilminde derinleşemez. Cedel ilmini öğrenmek isteyen Ebû Hanîfe'ye baksın."40

Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin, İsmail b. Yahyâ'dan rivayetine göre O şöyle demiştir.

"Ebû Hanîfe, Medîne'ye geldiğinde bizim fakihlerden kiminle konuşmuşsa onu susturur, ancak, İmam Mâlik'le konuştuğu zaman yumuşak bir üslûb kullanırdı."41

... كنت عند الأعشى. فسئل عن مسألة. فنظر في وجه القوم، ثم قال لأبي حنيفة: أجبه يا نعمان! فأجابته فقال له: من أين قلت هذا؟ قال: ي حديث حدثنا به أنت! فقال الأعشى: انتم الأطباء ربحن الصبالة!!

Ubeydullah b. Ömer şöyle demiştir:

"A'meş'in yanında bulunuyordum. O'na bir mesele soruldu. O da orada bulunanların yüzüne baktı, sonra da Ebû Hanîfe'ye yönelerek, 'Ey Nu'mân sen cevap ver!' dedi. Ebû Hanîfe de soruyu cevaplandırdı. Bunun üzerine 'Bu cevabı neye dayanarak verdin? deyince, 'senin bize rivayet ettiğin hadise!' demesi üzerine A'meş; 'Siz doktorsunuz, biz ise Eczâcınız!' demek durumunda kaldı."42

Bir başka rivayete göre Şerîk (ö.177/793). şöyle rivayet etmektedir.

"Ebû Yusuf'un da bulunduğu bir mecliste A'meş, Ebû Yusuf'a hitaben;

-Ey Ebû Yusuf! Arkadaşın Ebû Hanîfe, İbn Mes'ûd'un "Cariyenin azadı onun talakıdır." şeklindeki görüşünü niçin terketmiştir! deyince, Ebû Yusuf;

-Senin bize, "Berîra (adlı cariye) az'ad edildiği zaman muhayyer biralakmıştı." şeklindeki İbrahim

(en-Nehâî) den o da Esved'den şeklindeki rivayetinizden dolayı terketmiştir! Bunun üzerine A'meş, "Ebû Hanîfe gerçekten ilmin yerlerini çok iyi bilen, derin bilgi sahibi bir kimsedir. Ebû Hanîfe'nin ilmine ve bu ilmi beyan edişine hayran oluyordum."43 demiştir.

قال يحيى بن معين: كان أبو حنيفة ثقة، لا يحدث بالحديث إلا بما يحفظه ولا يحدث بما لا يحفظ.

Yahya ibn Maîn (ö.233/847)'in Ebû Hanîfe hakkındaki görüşleri:

-Ebû Hanîfe sikadîr. O, Hıfzında olanı rivayet eder, olmayanı rivayet etmezdi."44

-Fakihler dört kişidir; Ebû Hanîfe, Süfyan-ı Sevrî, Mâlik, Evzâî."45

-Bana ve tesbit edebildiğim kadarıyla diğer insanlara göre kırâat, Hamza'nın kırâatı, fıkıh, Ebû Hanîfe'nin fıkıhıdır.

-Süfyan-ı Sevrî, Ebû Hanîfe'den rivayette bulunmuş mudur? şeklindeki bir soruya,

"Ebû Hanîfe Fıkıh ve hadise sika ve sadûktur."46 şeklinde cevap vermiştir.

Abdürrezzâq b. Hemnâm (ö.211/836) anlatıyor.

"...Ebû Hanîfe'den daha yumuşak huylu birisini görmedim.O'nu, etrafını ilim adamları sarmış bir vaziyette Mescid-i Haram'da gördüm.Bir adam ona bir mesele soruyor O da cevap veriyordu. Adam; '-Bu konuda Hasen el-Basrî şöyle, Abdullah İbn Mes'ûd ise şöyle demektedir.' deyince, EbuHanîfe '-Hasen yanılmış, İbn Mes'ûd ise isabet etmiştir' şeklinde karşılık verdi. Bu cevaptan sonra kalabalığın, seslerini epeyce yükselttiğini müşahade ettim."47

Abdullah b.el-Mubârek, Süfyan-ı Sevrî'den onun şu sözünü nakleder.

"Ebû Hanîfe ilme çok sıkı sarılırdı. Allah'ın haramlarının helal sayılmasından son derece kaçınırdı, sika râvîlerin rivayetlerinden oluşan sahih haber ve peygamber uygulamaları ve Kûfe âlimlerinin görüşlerini ahrdı fakat sonradan bir kısım insanlar, ona haksız saldırılarda bulundular Allah bizi de onları da affetsin!"48

39 Râzî, *Addü'ş-Şâfiî ve Menâkıbuh*, s.210; Hatib, *Târîh*, 13/346; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntacam*, 8/131; Kerderî, *Menâkıb*, s.99; Zehebi, *el-I'ber*, 1/164; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü's-Zehab*, 2/230; Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/450; Şa'rânî, *Mizânü'l-Kürâ*, 1/53 Saymerî (s.26)'nin ve Kerderî (s.99)'nin rivayeti ise şu şekildedir: (الشاعبي يقول: انسى عيال علي أبي حنيفة في القياس والاستسكان)

40 Şirâzî, a.g.e.s. 87

41 Mekkî, *Menâkıb*, s.100

42 İstehâni, a.g.e. s.22; Saymerî, a.g.e., 26,27; Mekkî, *Menâkıb*, 139; Zehebi, *Menâkıb*, 34,35

43 İbn Abdilber, *el-Intiqâ*, s.270; Saymerî, a.g.e., s.26; İstehâni, a.g.e.s.22,23; (Hatib, a.g.e.,13/340-341)

44 Zehebi, *Siyer*, 6/395; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c.29/424; Zehebi, *Tarihul-İslam*, 9/ 310; Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10/450

45 Saymerî, a.g.e., s.87; Sâlihî, *Uqûd*, s.200

46 Saymerî, a.g.e., s.87; Sâlihî, a.g.e.s.200

47 İbn Abdilber, a.g.e.s.209

48 İbn Abdilber, *el-Intiqâ*, s.262

İbn Abdilberr, Züheyr b. Muaviye'den rivayetini göre O şöyle der;

"Ebû Hanîfe'ye 'kölenin emâm' hakkında sordum. O da; 'Savaşmazsa emâmî bâtıldır.' dedi. Ben ona Âsım el-Ahvel'den, bu görüşün tersini ifade eden bir rivayet nakdedince sustu, cevap vermedi. Daha sonra On yıl boyunca Kûfe'den ayrı kaldım, döndüğümde aynı soruyu ona yönelttiğimde bu kez Ahvel'in (adı geçen) rivayetiyle cevap verdi. Eski görüşünü bırakmıştı. Anladım ki Ebû Hanîfe, işittiği (hadis ve eserlere) tâbi oluyordu."⁴⁹

•Fudayl b. İyâd şöyle der;

"Ebû Hanîfe, Eğer bir meselede sahih hadis varsa onu alırdı.

Sahabe ve Tâbiinden o meselede sahih bir görüş bulursa yine alırdı. Eğer aradığını bulamazsa, o zaman kıyas yapardı. Kıyası da güzel yapardı!"⁵⁰

•Züheyr b. Muaviye'nin rivayetine göre⁵¹, o şöyle anlatıyor:

"Birgün Ebû Hanîfe'nin yanında bulunuyordum. Ebyad b. el-Ağver adlı bir şahıs, kendi aralarındaki bir konuğun kıyası yönüyle ilgili olarak Ebû Hanîfe ile müzâkerede bulunurken -Medîne Ehli'nden birisi olduğunu sandığım bir zat- mescidin bir köşesinde yüksek sesle haykarak, "Nedir bu kıyaslar! Bırakın bunları! Zira, ilk kıyası yapan İblis'ti!" deyince, Ebû Hanîfe o tarafa yönelerek.

"Ey falanca! sen sözü yerinde kullanmıyorsun! Çünkü İblis, Allâh'ın emrini reddetmişti. Bu hususu Allâh Teâlâ;

"...Hani bir zamanlar Melekere; -Âdem'e saygı secdesinde bulunun! - dediğimizde, İblis dışında bütün melekler secde etmişlerdi. İblis, Cinlerdendi. Rabbinin emrine isyân etmişti." (Kehf/50) diyerek beyân etmiştir. Biz ise meseleyi, Kitap, Sünnet veya İcmâ'dan bir asla kıyas eder, icthadda bulunur ve ittihâ üzere olmaya devam ederiz. Bu nerdee!...(İblis'in kıyası) nerdee!..." diye karşılık vermiş, adı geçen şahıs, söylediği sözden tevbe ederek "Sen benim kalbimi nurlandırdığın gibi Allâh da senin kalbini nurlandırsın!" diye dua etmiştir. (Bu olaydan anlaşıldığı üzere Ebû Hanîfe, Kur'an ve Sünnet'ten bir delile dayanmadıkça asla bir görüş ileri sürmezdi.)

⁴⁹ İbn Abdilberr, a.g.e., s.258

⁵⁰ Sâlihî, *Uqûd*, s.172

⁵¹ Mekki, a.g.e., s. 74 (و نحن نقول المسألة على أمرى لفردها إلى ...). Kerderî, *Mendûb*, s.162,163; Sâlihî, *Uqûd*, s.176,177

كان أبو حنيفة شديد الفحص عن النسخ من الحديث والمنسوخ فيعمل بالحديث إذا ثبت عنده عن النبي صلى الله عليه وسلم وعن أصحابه، وكان عارفاً بحديث أهل الكوفة، شديد الاتباع لما كان عليه الناس ببلدنا... وكان حافظاً لفعل رسول صلى الله عليه وسلم الأخير الذي قبض عليه مما وصل إلى أهل بلده."

Hasen b. Sâlih ve (Iraklı fakih ve muhaddis) Yahyâ b. Âdem' in rivayetine göre, o şöyle der,

"Ebû Hanîfe, hadislerin nâsih ve mensûh'unu çok iyi araştırırdı. Kendisi, Rasûlullah (sav)'tan ve onun Ashâbından sahih bir haber bulursa onunla amel ederdi. Kûfe Ehli'nin hadislerini ve fıkhamı iyi bilirdi. Bölgemizdeki hallûn uygulamalarını dikkate alır, beldesine ulaşan Rasûlullah (sav)'ın en son uygulamalarından haberi olurdu."⁵²

•Selh b. Müzâhim, Ebû Hanîfe'nin fikhî metodu hakkında şunları söyler;

"Ebû Hanîfe'nin yöntemi; mevsûk olanı almak, çıkmış olandan kaçmaktır. İnsanların uygulamalarına, doğru olan işlerine, onlara yararlı olan şeylere bakıp onları muteber tutmaktır. Meseleleri kıyas'a göre değerlendirir. Kıyas yapmak uygun olmazsa, elverdiği ölçüde İstihsân'a başvururdu. İstihsân da işlemez hale gelirse, o zaman Müslümanların aralarında muteber kabul ettikleri uygulamalara bakar, herkesçe ma'rûf olan hadisi alır, Kıyas mümkün oldukça ona göre kıyas yapar, sonra istihsân'a giderdi...Yani, hangisi daha sağlam olursa ona başvururdu. İşte Ebû Hanîfe'nin görüşü budur. Umûmun ki de böyle idi."⁵³

Mekke Ehli'nden İbn Cüreyc (ö.150/767),

"Ebû Hanîfe, mutlaka sağlam bir asla dayalı olarak hüküm verirdi. İstesek bunu gösteririz."⁵⁴ demiştir.

•Ebu'l-Müyyed el-Havârizmî, Abdullah ibn el-Mübârek'ten şunu nakleder;

Ebû Hanîfe herhangi bir konuda konuştuğu zaman mutlaka Kur'an ve Sünnet'ten bir delile dayanırdı.⁵⁵

•Ebû Hanîfe'nin çağdaşı A'meş anlatıyor;

"Ebû Hanîfeye 'şu şu konularda ne düşünüyorsun?' diye sorduğunda, o da şöyle şöyle dedi. Ben,

⁵² Mekki, *Mendûb*, s.80

⁵³ Mekki, *Mendûb*, s.75; Kerderî, *Mendûb*, s.163

⁵⁴ Mekki, a.g.e., s.78

⁵⁵ Sâlihî, *Uqûd*, s.175

"bütün bunları neye dayanarak söylüyorsunuz?" dediğinde başladı benim kendisine rivayet ettiğim hadisleri saymaya...(Bu arada Ebu Hanife, A'meş'ten işittiği hadis ve rivayetlerden yedi sekiz tanesini ardarda rivayet zincirleriyle beraber sıralar)

Bunun üzerine A'meş,

"Ben bu rivayetlerle amel ettiğini hiç tahmin etmiyordum, Üstelik benim sana bir yıl boyunca aktardığım rivayetleri sen bir saatte arka arkaya dizedin!?"

"Ey fakihler topluluğu! Sizler doktorsunuz biz ise eczacıyız. Sana gelince Ey Adam! Sen, her ikisini de bir araya getirmişsin!."⁵⁶

Ebü Hanife, Medine'de Hz. Ali (ö.)nin torunu İmâm Muhammed el-Bâkır (ö.117/732) ile bir araya gelmişlerdi. İ. Muhammed Bâkır, (Ebu Hanife'ye hitaben);

-(Duyduğuma göre) Dedem Muhammed (sav)'ın hadislerine muhalefet ediyormuşsun! Deyince Ebü Hânife;

-Allah korusun! nasıl olur!...Oturun bakalım. Ceddiniz Rasûlullâh'a ve size büyük hürmetim vardır, dedi. Kendisi iki dizi üzere gelerek aralarında şöyle bir konuşma geçti.

Ebü Hânife; -Kadın mı zayıftır yoksa erkek mi?

-Kadın zayıftır.

-Ebü Hânife; -Kadının hisesi mirasta yarım, erkeğin ki ise tamdır. Eğer ben sırf kıyas ile hareket etmiş olsaydım zayıfı korur onun mirastaki payını artırırdım!

-Namaz mı efdâldir? Yoksa oruç mu?

-Namaz efdâldir.

-Eğer kıyas ile konuşmuş olsaydım, bu efdâllğine binâen kadının hayız zamanlarında kılamadıkları namazların edâ edilmesini isterdim!

-İnsan idrarı mı pistir? Yoksa menisi mi?

-İdrarı daha pistir.

-Eğer sırf kıyasla hareket etmiş olsaydım, her bevedenin gusûl yapması gerektiğine hüküm verirdim! Ben Rasûllah'ın görüşünü alır, hadise aykırı bir görüş ileri sürmekten Allah'a sığınırım!!

Bunun üzerine İmâm Muhammed el-Bâkır ayağa kalkarak Ebü Hanife'yi anlından öpmüş, ona iltifatta bulunmuştur.⁵⁷

Yine nakledildiğine göre⁵⁸ Muhammed Bâkır bir gün, bir grup kimseyle ilim müzâkere ederken Ebü Hanife çıkagelmış, sonra da İmâm Muhammed Bâkır'a çeşitli sorular yönelterek onun adı geçen konular hakkında görüşünü öğrenip oradan ayrılmış Muhammed Bâkır yanında bulunanlara onun hakkında; 'ne güzel üslûbu var!... hâli ne kadar hoş!... fıkhı ne kadar geniş!...' diye değerlendirmeye bulunmuştur.

Ebü Mutî'l-Belhî(ö.199/814)'nin rivayetine göre İmâm Ebü Hanife şöyle demiştir;

"Bir gün Halife Mansûr'un huzuruna girmiştim. Bana;

-Ey Ebü Hanife sen ilmi kimlerden aldın? deyince ben de cevaben;

-Hammad'an O da İbrahim (en-Nehaî)'den, Onun aracılığıyla Hz.Ömer, Hz Ali, Abdullah ibn Mes'ûd ve Abdullah ibn Abbâs'ın ashabından...aldım. deyince, Mansûr;

-Sen işini gayet sağlam almışsın! dedi."⁵⁹

Abdülazîz b.Ebî Seleme el-Mâcîşûn (ö.212/827) der ki;

"Ebü Hanife Medine'ye geldiğinde onunla çeşitli meselelerde görüş alışverişinde bulunurduk. Bu sırada güzel deliller ileri sürerdi. Bunda ayıplanacak bir şey yok, zira biz de rey'le konuşup delil getirirdik."⁶⁰

Bir adam Yezîd b. Harun (ö.206/221)'a;

"İmâm Mâlik'in re'yi mi? yoksa Ebü Hanife'nin re'yi mi size daha sevimli geliyor? diye sorulunca şöyle cevap vermiştir;

-Mâlik'in hadislerini yazınız. Çünkü O, râvileri çok iyi seçip, araştırırdı. Ebü Hanife'ye gelince, onun gibisi görmedim. Kiminle fikhî bir konuda bir tartışmaya girse mutlaka üstün gelirdi. Fıkah ve Ferâiz ilmi ise, Ebü Hanife ve Ashâbına mahsus bir sanat gibidir. Sanki onlar, bunun için yaratılmışlardır."⁶¹

Abdullâh b. el-Mübârek (ö.181/797) der ki;

"Hasen b.Umâra Ebü Hanife'nin bindiği hayvanın üzenisinden tutarak, "vallâhi, fikhî konularda sizden daha belîğ, daha sabırlı, daha hazır cevâplı birisini görmedik. Siz, döneminizin tartışmasız liderisiniz! Aleyhinizde konuşanlar, sadece size haset ettiklerinden dolayı böyle davranmaktalar."⁶²

⁵⁸ İbn Abdîlberri, *el-İntiqâ*, s.193

⁵⁹ Saymerî, *Ahbâr*, s.68 (Benzeri rivayetler için bkz. Heytemî, a.g.e., s.43; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 9/411; Sâlihî, *Uqûd*, s.175,176)

⁶⁰ Sâlihî, *Uqûd*, s.207

⁶¹ Saymerî, a.g.e., s.86

⁶² Zehebî, *Menâkıb*, s.47

⁵⁶ Mekki, *Menâkıb*, s.139-141

⁵⁷ Heytemî, *el-Hayretü'l-Hisân* s.76,77 (Benzer bir rivayet için bkz. a'rânî, *el-M'izâmü'l-Kâbrâ*, 1/56); Mekki, *Menâkıb*, s.143,

·Ebûbekr b. Ayyâş (ö.193/809) der ki;

·Nu'mân b. Sâbit, döneminin en fâldhiydi."⁶³

·Buhârî'nin en önemli hocası Ali b.el-Medîni (ö.234/849) der ki;

Abdürrezzâk' (ö.211/836)tan şöyle derken işittim:

·Ma'mer(ö.152/769)'in yanında iken, onun yanına İbnü'l Mübârek geldi. Hepimiz Ma'mer'in şöyle dediğini işittik;

·Fıkhi konularda Ebû Hanîfe'den daha güzel kıyas yapıp hüküm çıkaran, hüküm verirken Allâh'ın dinine herhangi bir şüphe sokmaktan çok korkan bir kimse görmedim."⁶⁴

·Mekkî: Ebû Hanîfe'nin, (fıkhta kullandığı hadisleri) kırkbin hadis içerisinde seçtiğini, Mezhebin ileri gelen fakihlerinden Muhammed b. Şücâ' (ö.266/876)'ın Fıkha dair eserlerinde ise, yetmişbin *merfu'*, bir o kadar da *mevku'* hadis bulunduğunu kaydeder.⁶⁵

·Yine Mekkî, sika olduğunu söylediği bir kimsenin kendisine,

·"Ebû Hanîfe, seksenüç bin fıkhi meselede görüş belirtmiştir. Bunların otuzsekizini ibadetler, kırkbeşini ise muâmelât konularına ilişkindir."⁶⁶ dediğini nakleder.

·Yezîd b.Hârûn (ö.226/821) der ki;

·"Ebû Hanîfe'den daha alâh, daha faziletli, daha verâ'lı bir kimse görmedim."⁶⁷

·Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö.275/888) der ki;

·"Allah rahmet etsin Mâlik, İmâm'dı!, Allah rahmet etsin Şâfiî, İmâm'dı!, Allah rahmet etsin Ebû Hanîfe İmâm'dı!"⁶⁸

·Bisru'l-Hâfî, Abdullah b. Davud el-Hureybî'nin şöyle dediğini nakleder;

·"Eğer (eser)hadis talep etmek istersen, Süfyân-ı Sevrî'ye, Fıkhi incelikleri öğrenmek istiyorsan Ebû Hanîfe'ye git!"⁶⁹

·Cerîr der ki; Muğîre b. Şu'be bana;

·"Ebû Hanîfe ile otur-kalk fakih olursun. Eğer İbrahim en-Nehâî hayatta olsaydı mutlaka onunla

oturur kalkardı!"⁷⁰

·Abdullâh b.el-Mübârek der ki;

·"Eğer Allâh Teala beni, Ebû Hanîfe ve Süfyân-ı Sevrî ile tanıştırmasaydı kokarım bidatçilerden olur-
dum!"⁷¹

·İbn Abdilberr'in kaydettiğine göre⁷²,Ebû Hanîfe'ye,

·-Mescidde bir grup insan aralarında fıkhi müzakere de bulunuyorlar, denilince,

·-Onların başkanı var mı? diye sormuş, orada bulunanlar;

·-Hayır deyince,

·-Öyleyse Onlar, ebediyyen fakih olamazlar! demiştir

·Sibtu İbnü'l-Cevzî (ö.654/1256) der ki;

·"Bir defasında Hocam (ve aynı zamanda dedem) Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî' ile aramızda şöyle bir konuşma geçti.

Ben,

·-Efendim! Bazı muhaddisler niçin Ebû Hanîfe (ra)' hakkında ileri-geri konuşuyorlar? dedim,

·-O, kıyasa başvuruyor ! dedi. Ben de;

·-Diğer İmâmlar da kıyas'ı alıyorlar. deyince,

·-Fakat O, diğerlerinden daha fazla kıyasa başvuruyor! diye karşılık verince,

·-Onların herkese, kıyası aldığı oranda yüklenmeleri gerekmez mi? dedim, cevap veremedi."⁷³

·Kâdî İyâd (ö.544/1149), Ebû Hanîfe'nin Mâlik'in akranı olup ondan hadis rivayetinde bulunduğunu kaydeder.⁷⁴

·Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî şöyle der;

·"Bazı kimseler Ebû Hanîfe'yi (hadis ve) eserleri bırakıp, kıyas'a başvurduğu suçlamasında bulunurlar ki, bu tamamen İmâm'a yöneltilmiş bir iftiradır. Onun ve arkadaşlarının yazdıkları kitaplar gözden geçirilirse görülecektir ki, bir çok meselede O, kıyası terk ederek eseri almıştır. Mesela; Namazda gülmenin abdesti de bozması, uzanarak yatıp uyuyan kimsenin abdestininin bozulması, unutarak yiyip-içen kimsenin

⁶³ Zehebi, *Mendâib*, s.29

⁶⁴ Mekkî, *Mendâib*, s.80; Sâlihî, *Uqûd*, s.197,198

⁶⁵ Mekkî, a.g.e., s.84

⁶⁶ Mekkî, *Mendâib*, s.85

⁶⁷ Zehebi, *Mendâib*, s.42

⁶⁸ Zehebi, a.g.e., s.46

⁶⁹ Zehebi, a.g.e., s.29; Benzer bir rivayet için bkz. Sâlihî, *Uqûd*, s.201

⁷⁰ Zehebi, a.g.e., s.29

⁷¹ Zehebi, a.g.e., s.30

⁷² İbn Abdilberr, *el-İnşiâ*, s.257

⁷³ Sibtu İbnü'l-Cevzî, *el-İntidrâs*, s.9 (Benzeri bir rivayet, İbnü'l-Cevzî yerine Ahmed b.Hanbeli üzerinden anlatılmaktadır. Bkz. Zehebi, *Mendâib*, s.41)

⁷⁴ Kâdî İyâd, a.g.e., I/143

orucunun bozulmaması gibi."⁷⁵

'Kerderi (ö.827/1424), nin Muhammed b. Semâa (ö.233/847)'dan naklettiğine göre, İmam Ebû Hanîfe, mezhep kitaplarında yetmiş küsur bin hadis zikretmiştir.⁷⁶

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıda yorum yapmadan verdiğimiz rivayet ve değerlendirmelerin ışığında İmâm Ebû Hanîfe'nin fikhî metodolojisi hakkında şunları söylemek mümkündür.

1. İmâm, herhangi hukukî bir problemle karşılaştığında ya da kendisine arz edildiğinde, önce meselenin hükmünü Kur'an-ı Kerim'de arar, orada herhangi bir cevap bulamazsa, -kendisinin belirlediği *sihhat şartlarına uyan*- hadis'lere başvururdu. Rivayet edilen hadislerde, *meşhûr* olma (kullanımda yaygın kabul) şartını ileri sürmekteydi. Bunun nedeni, içinde yaşadığı *İraq (Kâfe-Bağdâd-Basra)* bölgesi, sosyal ve kültürel şartlar bakımından diğer İslâm haldelerine göre daha karmaşık ve çeşitlilik arz ediyordu. Dolayısıyla önceleri bu bölgede bulunmayıp, daha sonradan ulaşan buraya ulaşan rivayetlere karşı çok temkinli ve ihtiyatlı davranıyordu. Bu ihtiyat ve duyarlılık onun *haber-i vâhid*ler konusunda sıkı şartlar ileri sürmesine neden olmuş, yaygınlık kazanmamış (ğarib-şâzz) haberlere itibâr etmemiştir.⁷⁷

2. Hadis konusunda, -sanılanın ya da iddia edilenin aksine- olumlu bir çizgi takip etmiş, ilke olarak, Kur'an'dan sonra teşri'de ikinci hukuk kaynağının *Sünnet/hadis* olduğunu kabul etmiştir.

3. Verilen rivayetlerde de görüldüğü üzere, onun 'nass'ları -özelde ise hadisleri- bir tarafa bırakarak, salt kendi arzu ve isteklerine dayanarak kıyas, istihsan, maslahat, örf v.b nass dışı yöntemlere başvurduğu şeklinde -bilhassa kendilerini *ehl-i hadis* ismini veren kimi çevreler tarafından oluşturulduğunu sandığımız bir *Ebû Hanîfe aleyhtarlığı* varlığı göze çarpmaktadır. Bu durum, bazı diyalogların muhtevâsına da yansımaktadır. Ancak başta arkadaşları ve üç büyük mezhebin imamlarında aktarılanlardan da anlaşılacağı üzere O, İslâm'ın temel ilke ve amaçlarını kavramış, eşsiz bir hukukçudur. Bu tesbiti, karşıt olduğu bilinen diğer uzman âlim ve fakihlerin itiraflarında da bulmak mümkündür.

4. İmam Ebû Hanîfe, hadis'lerde aradığı çözümü bulamazsa, sahabe'nin konu ile ilgili görüşlerini dikkate almaktaydı. Sahâbe bir konuda ittifak (icma) etmişlerse bunu bağlayıcı sayıyor, eğer ittifak söz konusu değilse, bunu fikhî bir zenginlik kabul ediyor bu görüşler arasından İslâm'ın genel hedef ve ilkelere uygun olanları tercih ediyordu.

5. Tâbûn'den herhangi bir görüş rivayet edilirse, bu durumda, kendisinin de -çekinmeden belirttiği üzere- onlar gibi ictehad edeceğini söylemekteydi.

6. Ayrıca O, kendi yöresinde bulunan Hukuk bilginlerinin görüş ve uygulamalarına da büyük önem vermektedir. (*Yöresel icma* ya da *sahih örf*)

7. İmâm, yaygın bir istinbat metodu olarak kullanılmasına rağmen Kıyas'ı, çoğu zaman terketmekteydi. Bunun nedeni ise, artık kıyas'ın monoton hale gelmesi, istenilen yararı sağlamamasıdır. Yapılan kıyas, maslahata, örf'e, zaruret ilkesine aykırı oluyorsa bu durumda *istihsan* metodunu devreye sokuyor. Böylece Kıyas'ın daralttığı dar ictehad alanını genişletiyor, hukukun esnek bir yapıya kavuşmasını sağlıyordu.

8. Bütün bu açık beyan ve değerlendirmelere rağmen yine de birtakım kimseler Ebû hanîfe alehtarlığına devam ediyorlarsa bunun, -(*Bişr el-Hâfi, İbn Ebî Dâvûd ve Hureybî'nin yerinde tesbit ettikleri gibi*)⁷⁸ geriye sadece iki nedeni kalmaktadır, *Hased (Kıskançlık)* ya da *cehalet* (Ebû Hanîfe'nin seviyesini kavrayamamak).

Kaynaklar

ASKALÂNÎ, İbn Hacer (ö.852/1447), *Tehzîbü'l-tehziib*, (Haydarâbâd/ Doken, H. 1327, I. Baskıdan öset.) Beyrut, (c.1-12)

BAĞDÂDÎ, Hatib (ö.463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, Ts.

EBÜ HANİFE, Nu'mân b.Sâbit (ö.150/767), *el-Âlîm ve'l-Müteallim*, tahk Muhammed Zâhid Kevserî, Kahire, 1942

EBÜ HANİFE, *Risâle ilâ Osmân el-Bettî*, yay.haz.Muhammed Zâhid el-Kevserî, (Mustafa Öz tarafından hazırlanan 'İmâm A'zam'ın *Beş Eseri*' İst.1981. adlı eserin içinde)

HEYTEMÎ, İbn Hacer (ö.973/1567), *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Mendûkibi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, tahk. Halil Meys, Beyrut, 1983, I.B.

İBN ABDÜLBERR, Ebû Ömer b.Yusuf (ö.463/1070), *el-Intâğ fî Fedâilü'l-eimmeti's-selâse el-Fuqahâ*, yay. haz. Abdülfettâh Ebû Gûdde, Beyrut, 1997, I.B

İBNÜ'L-İMÂD, (ö.1089/1678), *Şezerâtü'l-Zehab*, tahk. Abdülkadir Amavut- Mahmut Amavut, Beyrut, 1988, I.Baskı

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman (ö.597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümmen ve'l-Mülûk*, tahk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1992, I.Baskı

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmâil (ö.774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*,

KÂDÎ İYAD (ö.544/1149), *Tarîhu'l-Medârik*, (tahk. Dr.Ahmed

⁷⁵ Mekki, *Mendâib*, s.83

⁷⁶ Kerderî, *Mendâib*, s.169

⁷⁷ Oeşiği bilgi için bkz. (Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fikhu Ehlî'l-İrâq ve Hadisuhun*, (Hanefî Fikhi'nin Esasları), Çev. Abdülkadir Şener-Cemil Sofuoğlu, Ank.1991, s. (ek kısım s.88-90))

⁷⁸ Bkz. Hatib, *Târîh*, 13/367; Zehebî, *Mendâib*, s.32

ALİ PEKCAN

Bukeyr Mahmud, Beyrut, 1968, (c. I-III)

KERDERİ, Hâfizüddîn b. Muhammed (ö.827/1424), *Mendâkıbu Ebi Hanife*, Beyrut, 1981

KEVSERİ, Muhammed Zâhid (ö.1952), *Fikhu Ehi'l-I'râq ve Hadisuhum*, (Hanefî Fikhunın esasları), Çev.Abdulkadir Şener-Cemâl Sofuoğlu, Ank. 1991,

KURASÎ, Muhyiddîn Ebi Muhammed (ö.775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, (tahk.Abdülfettâh Muhammed el-Hilv), Riyad, 1993

MEKKÎ, Muvaffak b. Ahmed (ö.568/1172), *Mendâkıbu Ebi Hanife*, Beyrut, 1981

ISFEHÂNÎ, Ebû Nuaym (ö.430/1039), *Müsmedü'l-İmâm Ebi Hanife*, (tahk.Nazar Muhammed el-Fârâyâbî), Riyad, 1994; I.Baskı

MİZZÎ, Ebu'l-Haccâc b.Yûsuf (ö.742/1341) *Tahzîbü'l-Kemâl*, tahk; Beşâr Ayyâd Ma'rûf, Beyrut, 1992.I.Baskı

RÂZÎ, İbn Ebi Hâtim (ö.327/939), *Âdâbü'l-Şâfiî ve Mendâkıbuh*, (yay.haz. Abdülkâfî Abdülhâliq), Kâhire, 1993, II.B.

SİBTU İBN'L-CEVZÎ, (ö.654/1256) *el-İntisârü ve'l-Tercih li'l-Mezhebi'l-Sâhih*, Yay.Haz: Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kâhire, H.1360

SÂLİHÎ, Muhammed b. Yunus (ö.942/1535), *Uqûdu'l-cümân fi mendâkıbi'l-İmâmı'l-A'zam Ebi Hanife'n-Nu'mân*, Haz.Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Medine, H.1394

SÜYÛTÎ, Celâlüddîn (ö.911/1505), *Tebîidu's-Sahife bi Mendâkıbi'l-İmâm Ebi Hanife*, (ta'liq; Muhammed Âşık İlahî el-Burunî), Karaçi/Pakistan, 1990-(Birbaşa tahkik, Mahmûd Hasen Nâssâr Beyrut, 1990, I.B.)

SAYMERÎ, Ebû Abdillâh Huseyn b. Ali (ö.436/1044), *Ahbdru Ebi Hanife ve Ashâbüh*, Beyrut, 1985, II. Baskı

ŞA'RÂNÎ, Abdülvehhab (ö.973/1565), *el-Mizânü'l-Kübrâ*, Kâhire, 1306.H, (c.I-II)

ŞİRÂZÎ, Ebû İshâk (ö.476/1083), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, yay.haz.Halil el-Meys, Beyrut, 1970

TAŞKÖPRÜZÂDE (ö.968/1562), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, Muall, 1954, I.Baskı

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed (ö.748/1347), *el-I'ber fi Haberî men Çöber*, Beyrut, Ts

-*Siyeru'l-İmâmü'n-Nübelâ*, tahk; Şuayb el- Arnâvî - Hüseyn el-Esed, Beyrut, 1990, VII.Baskı

-*Târîhu'l-İslâm*, tahk. Ömer Abdurrahmân Tedmürî, Beyrut, 1988

akademisyenlere!

2003 yılı 3. sayımız

İSLÂM ve İKTİSAT Özel Sayısı

Katkılarımız için son tarih:

Eylül 2003